

Underlag till 14-0321 Detaljplan för bostäder vid Jättestensgatan

Madelene Seberbrink, antikvarie, SBK, 20200915

Beskrivning samt förslag till skydds och varsamhetsbestämmelser för panncentral på fastigheten Kyrkby 125:1

Kulturhistorisk kontext

Gällande stadsplan från år 1952 för stadsdelarna Biskopsgården, Kyrkbyn och Tolered är ritad av Tage William Olsson, vid tillfället stadsplanechef vid stadsplanekontoret i Göteborg. Staden befann sig, liksom majoriteten av Sveriges städer vid denna tid, i en intensiv expansionsfas. Bebyggelsen utmed Jättestensgatan är uppförd av stiftelsen Samhällsbyggen i mitten på 1950-talet.

Perioden föregicks av det mer stillsamma 1940 talet med världskriget varvid bostadsbyggandet stannat av då det rådde brist på byggnadsmaterial. År 1945 slog den bostadssociala utredningen fast att det var dags för kommunerna att ta ett större ansvar för bostadsbyggandet som kom igång igen mot slutet av decenniet. Med statliga lån i ryggen började de kommunala bostadsbolagen bygga och förvalta hyresrätter i större skala.

Nationella strömningar under krigsårens oro gjorde arkitekturen mer inhemsk. Husen hade fortfarande enkla fasader med tegel eller puts men fick en varmare färgsättning med ljus gulbrunt eller grönt. Sadeltak var den vanligaste takformen på både villor och flerbostadshus.

Efter andra världskrigets slut influerades arkitekter och byggherrar av idéer från England och USA. Grannskap, med familjen i centrum och all tänkbar service inom räckhåll blev populärt. Goda exempel på folkhemsområden i Göteborg är Torpa, Kortedala och Kyrkbyn.

På 1950-talet gick industrin på högtryck och bostadsbyggandet i städerna ökade. Lamellhus med tre våningar utgjorde den vanligaste byggnadstypen under 1950-talet men även punkthus på fler än sex våningar lät markera nya stadsdelscentra. Tiden särskiljs även genom den innovationskraft som bland annat ledde till nya, unika husformer så som stjärnhusen där varje trapphus servade tre lägenheter som ofta hade ljusinsläpp från tre håll, nya byggtekniker och utmanade former och påkostade hantverksbearbetade detaljer. Det svenska bostadsbyggandet uppmärksammades internationellt för sina sociala samband och strävan efter att det skulle vara "lika för alla". Stilmässigt var dansk samtida arkitektur en stor inspirationskälla.

Grannskapsidéerna från 1940-talet utvecklades under 1950-talet. Ett nytt ideal föddes: ABC-staden med demokrati, jämlikhet och gemenskap som grund. (Arbete, Bostad, Centrum.) Tanken var att de mindre samhällena skulle vara självständiga gentemot innerstaden.

Området kring Baltzers- och Jättestensgatan byggdes ut i mitten av 1950-talet av Stiftelsen Samhällsbyggen som bildats år 1949 efter godkännande av stadsfullmäktige, med ändamål att inom Göteborgs stad förvärva fastigheter eller tomträtt till tomter i syfte att där uppföra och förvalta bostadshus med särskilt beaktande av ungdomens bostads- och fritidsproblem. Den relativt plana terrängen och de goda markförhållandena ansågs i stadsplanen motivera en hög och rationell bostadsexploatering. Kravet på rationalitet innebar även att källare byggdes ovan

mark. Husen byggdes efter den så kallade Avestametoden, ett betongelementbyggeri där monteringen skedde huvudsakligen med centralt placerade stationära kranar.

Fasaderna var uppdelade i en putsad sockelvåning och tre eternitklädda bostadsvåningar, och delades även in av partierna med parvis indragna balkonger med vinklade betongfronter inramade av jalusiväggar till balkongernas kallförråd. Entréerna består av helglasade trädörrar och sidoljus med stående plåtprofiler. Fönstren är i huvudsak kvadratiska med en luft, i vissa fall med stående vädringsruta. På sockelvåningen finns högt sittande källarfönster förutom gavlarna där smålägenheter inretts.

Bostadshuset erhöll eternitbeklädnad under 1960-talet efter problem med putsen. Området har stått sig väl och fick åter putsfasader efter tilläggsisolering på 2000-talet.

Återvinningsstationer och kvarterskomposter byggdes in i gröna miljökullar, som uppmärksammar kretsloppstänkandet. Ett litet centrum med samlingslokal och butikslänga i tegel hör till området.

Panncentralen som kulturhistoriskt ankare

Den befintliga butikslängan och före detta panncentralen, del av ett mindre stadsdelscentrum i korsningen Jättesensgatan och Korslevegatan, som utgjorde en central mötesplats för de boende i området. Här låg bland annat Göteborgs första planerade ungdomsgård, Jättestens ungdomsgård som erbjöd mängder av aktiviteter så som schack, musik, slöjd och film. Idag syns olika utåtriktade verksamheter som frisör, pizzeria, och ett par minder butiker.

Uppförd år 1954 i en och en halv våning med källare med stomme av bärande betongstensväggar och betong- respektive träbjälklag med fasad i djuprött tegel. Takformen är av typen sadeltak med takpannor av tegel. Utmärkande utvändiga detaljer så som anslutande trappor och murar i granit mot gatan. En cirka 15 meter hög murad skorsten. Ett originellt utformat vindfång av tegel, puts, stål och glas, mot gatan. En helglasad frontespis till vindsvåningen på östfasaden. Utformningen av samlingslokalen har på olika sätt satt sin prägel på byggnaden. Främst ett originellt utformat vindfång men även en helglasad frontespis, spetsiga gavelfönster och flertalet takfönster, in mot den för ungdomsgård inredda vindsvåningen. Byggnadens funktion som värmecentral går att avläsa genom den höga murade skorstenen.

Byggnaden ligger väl placerad i en större kontext av ett klassiskt folkhemsbygge med stor omsorg om det gemensamma och nära.

Panncentraler fick under denna period ofta en central placering i stadsdelscentrum samt ritades ofta av välkända arkitekter med lokal förankring och utgjorde märkesbyggnader och symboler för den nya tiden.

Den befintliga butikslängan och före detta panncentralen rymde från början flera funktioner, vilket gör den speciell ur många aspekter sett till motsvarande byggnadsverk i staden. Det är exempelvis inte vanligt förekommande att ha panncentral, butiker och samlingslokaler i en och samma byggnad. Funktionsbyggnader som denna tillmätts allt högre värden i kommunen, då sådana byggnader i viss utsträckning redan har gått förlorade i samband med förtätningar. Byggnader med denna sorts verksamhetsytor ses även som en resurs för bl.a. kulturella näringar, då liknande byggnader inte uppförs i dag.

På ett övergripande plan bedöms byggnaden vara väl hållen, med undantag från smärre justeringar som förenklat dess uttryckskraft. Bland dessa kan nämnas ursprungligt entrémotiv

eller väderskydd till samlingslokal, utbytta entrédörrar och fönster, plåtarbeten med mera. Byggnaden bedöms ha goda förutsättningar att återgå till sina forna glansdagar genom enklare justeringar som har förutsättning att höja dess uttrycks kraft och kvalitet. Byggnaden utgör idag ett historiskt ankare, som en signifikant del i berättelsen av 1950-talets samhälle, stadsplaneideal samt platsens specifika kulturhistoria.

Utifrån ovanstående bedöms att befintlig butikslänga och före detta panncentral är att betrakta som sådana särskilt värdefulla byggnader som avses i 8 kap. 13 § PBL. Mot bakgrund av detta har rivningsförbud samt skydds- och varsamhetsbestämmelser införts i planen.

Rivningsförbudet möjliggör att byggnaden bevaras samt att byggnadens och platsens historia bibehålls som fortsättningsvis är läsbar, som en del i ett större upplevelsebart sammanhang.

Utgångspunkten är att byggnaden skall skyddas mot förvanskning. Fokus skall läggas vid att vidmakthålla dess karaktär och särpräglade drag i syfte att värna dess förmåga att uttrycka och berätta platsens specifika historia. Värdebärande uttryck så som uttryck av samtida planerings och arkitektoniska ideal utgörs av, infogning på platsen med upptagning av nivåskillnader, terrasseringar och stensättningar, arkitektoniskt formspråk och funktionell uttrycks kraft, materialmöten, yttre volym med takfall, skorsten och andra särpräglade och funktionella uttryck så som fasadöppningar som särpräglade fönster och dörrar samt större ljusinsläpp genom frontespis. Ändringar och underhåll skall anpassas till byggnadens kulturhistoriska värde. Det generella varsamhetskravet gör sig gällande invändigt med fokus på disposition, kommunikativa och kvalitativa detaljer vilka skall hanteras i bygglovskedet.

Reglering -skiss

Övergripande

Byggnadens befintliga höjd samt takets vinklar mäts in och regleras –anges på plankarta Marken kring byggnaden prickas. Marken får ej bebyggas...

- Markens anordnande, murar, terrasseringar, trappor
- Balkong [och skärmtak får kraga ut över mark som inte får bebyggas]
- Balkongräcken och handledare utför i smide
- Tekniska anläggningar skall inordnas i befintlig byggnadsvolym

Ovan behöver tänkas in och regleras för att vidmakthålla viktiga delar i den idén som illustreras i Swecos skisser med potential att stärka uttryckfulla motiv och kvaliteterna på byggnad och platsen.

Utformningsbestämmelse -skiss

f# [Tillkommande takkupor skall anpassas till byggnadens helhetsverkan och fåruppta högst <en tredjedel> av aktuell byggnadsvolym fasad längd] och skall underordnas nockhöjd.

PBL (2010:900) 4 kap. 16 § 1 st 1 p

DP_KM_Eg_Utform_Annat

Skyddsbestämmelse

r# [Kulturhistoriskt värdefull byggnad] får inte rivas.

PBL (2010:900) 4 kap. 16 § 1 st 4 p

DP_KM_Eg_Rivning_Byggnad_A

Varsamhetsbestämmelse

k# [Panncentralens exteriöra] karaktärsdrag vad gäller [byggnadsdelars volymer och takformer, proportioner, fasaders indelning, fasader av djuprött tegel, taktäckning av rött lertegel, plåttäckt och vertikalt flerindelad frontespis, gavlars öppningar så som fönster, skorstenar samt detaljer som styrker byggnadens tidigare användningar] ska bibehållas.

PBL (2010:900) 4 kap. 16 § 1 st 2 p

DP_KM_Eg_Varsam_Byggnadsverk_Karakter

Nedan ur Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister:

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/anlaggning/visaHelaBeskrivningen.raa?anlaggningId=2131000000898&anlaggningBeskrivningId=2181000000898&visaBeskrivningar=true>

Göteborg kn, KYRKBYN 128:2 M.FL. CENTRALA HISINGEN

Anläggning - Beskrivning

Beskrivning

OMRÅDE

Krav på ett rationellt byggande, närheten till kollektivtrafik och goda markförhållanden som medgav en hög exploatering, var förutsättningar som - enligt stadsplanen - i hög grad påverkade placeringen och utformningen av detta flerbostadsområde mellan Långströmsgatan och en bergknalle i väster. Området består av tre kvarter med 22 stycken eternitklädda lamellhus, placerade runt oregelbundet formade halvöppna gårdar. Stadsplanen som är ritad av Tage William Olsson, fastställdes 1953.

Området ligger strax norr om Hjalmar Brantingsgata, en genomfartsled kring vilken flera större bostadsområden etablerades under 1940 och 1950-talet. En större knutpunkt för kollektivtrafiken ligger strax söder om detta bostadsområde. Ett mindre butikscentra fanns sedan tidigare etablerat vid Jättestensgatan, ytterligare en butiksbyggnad tillkom i samband med detta område, innehållande Konsumbutik, värmecentral, tvättstuga och Jättestens ungdomsgård. Den senare samlingslokalen används idag av en förening. Butiker finns även i husens sockelvåning längs Jättestensgatan fram till butikscentrat. Öster om butikscentrat finns en större parkeringsplats anlagd på äldre gatemark. Ytterligare två parkeringsplatser finns i området, samt en garagelänga vid butikscentrat.

Den relativt plana terrängen och de goda markförhållanden ansågs i stadsplanen motivera en hög och rationell bostadsexploatering med den så kallade Avestametoden, det vill säga betongelementbyggeri där monteringen skedde huvudsakligen med stationära kranar. Kravet på rationalitet innebar även att källare byggdes ovan mark. I stadsplanen står att detta endast fick ske där man ordnade genomgående entréer i den så kallade sockelvåningen, något som dock inte alltid genomförts. Entréerna är ibland vända mot gårdarna, ibland ut mot anslutande gator. Stadsplanen angav även att källarna endast i undantagsfall fick inredas för lägenheter, vilket bara förekommer vid gavlarna.

De halvöppna gårdarna består huvudsakligen av stora gräsytor genomkorsade av smala asfalterade gångstigar. På varje gård finns en mindre enkelt utformad lekplats. Utanför ett daghem på gården längst åt norr finns en inhägnad lekgård. En större kommunal parklek med bollplan, flera gungställningar och en rutschkana klättrande på berget, finns i grönområdet strax väster om bostadsområdet.

BYGGNADER

Inom området finns 22 friliggande eternitklädda lamellhus, ett nyligen fasadrenoverat putsat lamellhus och en butiksbyggnad i rött tegel.

Lamellhus

Våningar: 4

Stomme/konstruktion: betongstomme med utfackningsväggar av betongelement

Fasad: putsade betongelement (1955) Malmex, eternitskivor (1960)

Fasadfärg: gråa fasader med ljusblåa, ärtgröna och citrongula partier

Takform: flackt sadeltak

Takmaterial: Schieferlobetong, betongelement täckta med papp (enligt bygglovet)

Utvändiga detaljer: indragna balkonger med vinklade täta vitmålade betongfronter och ett intilliggande kallförråd med vitmålade jalusiväggar av trä

Fasaderna är uppdelade i en putsad sockelvåning och tre eternitklädda bostadsvåningar. Mest karaktäristiskt för fasaderna är de indragna eller utdragna trapphusfasaderna med ljusblåa, ärtgröna eller citrongula eternitskivor vilka kontrasterar mot den i övrigt gråa eterniten. Fasaderna delas även in av partierna med parvis indragna balkonger med vinklade betongfronter inramade av jalusiväggar till balkongernas kallförråd. Entréerna består av helglasade trädörrar och sidoljus med stående plåtprofiler. Fönstren är i huvudsak kvadratiska med en luft, i vissa fall med stående vädringsruta. På sockelvåningen finns högt sittande källarfönster förutom gavlarna där smålägenheter inretts.

Bostadshusen byggdes ursprungligen med utfackningsväggar av putsade betongelement. Dock uppstod tidigt problem med putsen. 1960 monterades nuvarande eternitskivor på fasaderna. Inga större förändringar har skett fram till 1999 då man på prov tilläggsisolerade och putsade ett av lamellhusen i kvarteret Biskopsstaven.

Butiksbyggnad från 1954

Våningar: 1½ med källare

Stomme/konstruktion: bärande betongstensväggar och betong- respektive träbjälklag

Fasad: tegel

Fasadfärg: rött

Takform: sadeltak

Takmaterial: takpannor av tegel

Utvändiga detaljer: anslutande trappor och murar i granit mot gatan. En c:a 15 meter hög murad skorsten. Ett originellt utformat vindfång av tegel, puts, stål och glas, mot gatan. En helglasad frontespis till vindsvåningen på östfasaden

I kv Dopkapellet byggdes 1954 en centrumbyggnad i anslutning till det tidigare etablerade butikscentrat. Denna byggnad ligger till skillnad från de tidigare inte i gatunivå, utan ligger med anslutande trappor och murar i granit, mot trottoaren. Förutom livsmedelsbutik inrymmer byggnaden idag även värmecentral och samlingslokal - ursprungligen Jättestens ungdomsgård. Utformningen av samlingslokalen har på olika sätt satt sin prägel på byggnaden. Främst ett originellt utformat vindfång men även en helglasad frontespis, spetsiga gavelfönster och flertalet takfönster, in mot den för ungdomsgård inredda vindsvåningen. Byggnadens funktion som värmecentral går att avläsa genom den höga murade skorstenen.

KOMMENTAR

Området är exempel på en bebyggelse vars plandisposition och utformning, till stor del är en konsekvens av den så kallade Avestamodellen med kranmonterade betongelement. Lösningen med källare ovan mark, ofta utan entréer ger gårdarna en delvis anonym prägel.

För att vara ett så rationellt elementbyggeri är fasaderna ändå förhållandevis artikulerade med fasadförskjutningar och större balkongpartier med avvikande material och utformning. Fasadernas ursprungskaraktär är förändrad genom eternitklädnad, men det så kallade "provhuset" med putsad tilläggsisolering ger en uppfattning om hur husen ursprungligen har sett ut.

Butiksbyggnaden i områdets mitt är intressant både på grund av sin utformning och som exempel på en tidstypisk grannskapsbyggnad för kommersiell, social och teknisk service.